

A NAGYKANIZSA KÖRNYÉKI SZŐLŐHEGYEK SZERVEZETE ÉS ŐRZÉSE

SIMON ANDRÁS

Bevezetés

Tanulmányomban egy apró délnyugat-dunántúli szőlőtermelő régió, a Nagykanizsa–Nagyrecse–Kisrecse–Nagybacónak íven elhelyezkedő nyolc hegyhát: Vajda-Cserfő, Kis-Cserfő, Nagy- (vagy Öreg-) Cserfő, Bacónak, Gesztenye-hegy, Mária-hegy és Ádám-hegy hegyközségi szervezetét és életét, őrzési viszonyait vizsgálom.

A Dunántúl dombháta a Kárpát-medence szőlő- és bortermelésének kezdetei óta szőlőtermő vidékek. Az Árpád-korban szőlőink nagy része a királyi és az egyházi birtokokon feküdt. A jogilag és gazdaságilag mindinkább önállósuló szőlőhegyi birtokos-közösségek a XIV. századra önkormányzati alapon autonóm *hegybéli helységek*ké alakultak. Égető Melinda (1985: 13–14) e szervezetek keletkezésének okát az európai feudalizmusban, azon belül a szőlőt birtokló személyeket egy közösséggé szervező föld sajátos birtoklási körülményeiben, az ún. bérleti rendszerben keresi.

A vizsgált Nagykanizsa környéki szőlőhegyek közül elsőként Bacónakot említi egy 1335-ös oklevél mint szőlőtermő vidéket. (Zalai Oklt. 1886: 313-315). Többet nem tudunk, így e terület *hegybéli helység*ként való működése csupán hipotézis. A XIV. századtól a XVI–XVII. századig csorbítatlannak mondható önállóságuk lehetett a megszerveződött *helységek*nek. Ez a földbirtokosoknak az árutermelésbe való fokozottabb bekapcsolódási törekvése nyomán korlátozódott. E folyamat írásos dokumentumai a XVII–XIX. század hegytörvényei.

Kitűnően példázza a földesúri befolyás erősödését Bacónak Festetics Pál földbirtokos által elfogadott és kiegészített artikulusának írásba foglalása és tartalma. Az 1701 júniusában kelt okirat a vizsgált területet érintő első olyan dokumentum, amely a szőlőhegy szervezeti felépítéséről, működéséről és normarendszeréről tudósít. (Égető 1985: 71–74) Szövegének más szabályzatokkal való nagyfokú hasonlósága jelzi, hogy a benne foglaltak nem területspecifikusak, hanem egy nagyobb régióra, az egész Dunántúlra érvényesek.

A filoxéravész utáni válságos helyzet enyhítése céljából a *hegyközségek* központi irányítása állami (minisztériumi) szintről történt. Az első hegyközségi törvény 1894-ben született (ebben szerepel először a *hegyközség* terminus) Ez a terület nagysága és a birtokosok száma szerint adott lehetőséget *hegyközség* alakítására (Vásár-

helyi 1901). Az 1929. és az 1938. évi törvények ugyanilyen szempontok alapján kötelezően elrendelték a *hegyközségek* létrehozását. Az erélyes állami beavatkozás célja a túltermelés megakadályozása, a minőségi szőlő- és borgazdálkodás előmozdítása volt. Megjelent a vezető tisztségviselők szakképzettségének igénye, a szervezeti felépítés hagyományos keretei nem változtak, de az önálló döntési lehetőségek igen visszaszorultak.

Két hegyközség: Bacónak és Gesztenye-hegy

Nincsenek pontos ismereteim arra vonatkozóan, hogy a törvénycikkek értelmében a vizsgált terület szőlőhegyei közül melyek és mikor alakulhattak *hegyközséggé*. A Zala Megyei Levéltár gyér hegyközségi anyagának átnézése nem hozott eredményt, és a szám- és névstatistikák összevetése sem oldotta meg a problémát. (Zala vm. községei 1909: 22, 40; Vásárhelyi: 1901: 68-70) A nagykanizsai Földhivatalnál sikerült a szőlőhegyek területének megközelítő nagyságát megtudnom. Ezek az adatok azonban az 1969-es zártkerter állapotokat tükrözik. Feltételezve, hogy az elmúlt évszázad alatt a határviszonyok nemigen változtak, e számadatokat, valamint az adatközlők szolgáltatta információkat összevetve a törvényekben foglaltakkal, arra a következtetésre jutottam, hogy minden valószínűség szerint Bacónak legkésőbb 1929-ben törvényesen *hegyközséggé* alakult, Gesztenye-hegy viszont még 1938-ban sem! Így e két terület viszonyainak bemutatásakor két egyazon időben egymás mellett létező, de eltérő szervezeti, igazgatási és működési formációt tanulmányozhatunk: Bacónakot, a törvény szabta keretek közt funkcionáló *hegyközséget* és Gesztenye-hegyet, mely e köteleken kívül maradván a régebbi hagyományok alapján élte hegyközségi életét.

Bacónak területe megközelítőleg 240 kat. hold (kh). Ennek alapján már az 1894-es törvény értelmében *hegyközséggé* alakulhatott – hogy ez megtörtént-e, nem tudjuk. 1929-ben viszont kötelező érvénnyel létre kellett hoznia a hegyközségi formát, ami meg is történt. Ezt bizonyítja a szervezeti felépítés és a működés, amit két adatközlőm, Harmadás József és Ihász Jenő visszaemlékezési nyomán írok le.

A bacónaki *előljáróság* 7 tagból állt: a *hegymesterből* vagy *hegybíróból*, és a 6 fős *hegyi tanácsból* (ez a törvény által meghatározott legkisebb létszám). Gyűléseket, ahol a birtokosság egésze jelen volt, Szent György napja körül tartottak. Ekkor választották meg maguk közül az *előljáróságot* és a *hegypásztort* (hegyőrt). A *hegybíró* végrehajtó és ellenőrző funkciót látott el, összehangolta a gazdálkodás menetét. Ő hirdette ki a szüret kezdetét, a baromfiak elzárását. Hivatala és javadalmazása tiszteletbeli volt.

A *szőlőpásztor* választásánál a rátermettség mellett igen fontos tényező volt, ki tudja, vagy ki hajlandó elvállalni e megbízatást. Adatközlőm édesapja, id. Harmadás József (1897–1970) összesen 7-8 évig töltötte be e tiszteletet: 3-4 éven át a 30-as évek közepén, 3 évig pedig a II. világháború után. Egymaga örködött Bacónakon, bár előtte

ketten járták be ugyanezt a területet. A *hegyközség* állandó lakosa volt, ismert minden gazdát, minden birtokot. Volt fegyvere, két puská (hisz annak előtte két *pásztor* volt), melyek a hegyközség tulajdonát képezték. Fizetségét terményben kapta: minden gazda holdanként 5 liter búzát tartozott adni, amit maga a hegypásztor szedett össze, zsákkal a hátán, házról-házra járva. Volt egy könyvecskéje, amelyben minden gazda neve és birtokának nagysága szerepelt, így a bérkifizetésnél nem lehetett becsapni. Pedig akadt olyan birtokos, aki megpróbálta! „*Vót egy gazda, emlékszem rá, vót neki tizenkét hold, kataszteri hold – hát akko nem héktárba beszéltek – az minden áron csak kilencrű akart füzetni. Nem igaz, itt a könyv, ebbe beļ van írva minden!*” – emlékezik Harmadás József. Hegyi búcsúkor a mise be- és kiharangozása, minden napon a háromszori harangozás, a halottak kiharangozása, tűz esetén és rossz fölhő vagyis vihar közeledtekor a harang félreverése a hegypásztor feladata volt, pontosabban ő végezte mindezt, amiért általában külön fizetséget kapott. Jogainak egyik legkényesebb pontja a fegyverhasználat lehetőségeit érintette. Voltak olyan alkalmak, amikor a szolgálati puská szolgálaton kívül is használatba került. Történt ez például akkor, amikor id. Harmadás József kisebbik fiát a nyilasok el akarták vinni. „*Mentek a nyilasok, zörgettek az ablakot: Jenő! Jenő nincs ithun! A Jenő othun vót, csak nem odbenn. Kinn állt valahun a szénáspalláson. (...) Aszonygya: Dē majd bedobok ety kézigránátot, asztán majd akkor még léssz a Jenő! Mid dopsz be, az anyád hietszencségit?! Fokta puskát, betjötté, odatartotta az ablakho: Nem pucósz el?! Agyonlulek mingyá! Majd mektudod, hogy hun a Jenő! Szóval ez vót a helyzet akkor. Hát ugye, illen világ vót.*” Háború alatt csak *imigy-amugy, gyimgyömmel* ment a hegyközség. A háború után, Harmadás József pásztorokodásának második időszakában sem volt jobb a helyzet. Ekkor már csak kisebb gyűlésen, főképp az előljáróság javaslatára fogadták föl 3 évre, úgy, hogy évente újraválasztották.

A 30-as években Bacónakban és a környező szőlőhegyekben hetente kétszer, pontos útiterv alapján végigmentek a csendőrök – főleg éjszaka – és menetlevelüket aláírástak a hegypásztorral, akit egyben ellenőriztek is. Ilyesmiről Feyér Piroska (1970: 282) is ír a XIX. századi hegypásztorokkal kapcsolatban.

A Kisrécsétől északra elterülő Gesztenye-hegy területére vonatkozó adatom nincsen. Mária-hegygel és Bartulával, amelyekkel csaknem egybefüggő területet alkot, 170 kh-on fekszik. Ha külön-külön nem is, együttesen vagy a szomszédos Ádám-hegyhez csatlakozva hegyközséggé alakulhattak volna. Ám a 30-as évek közepétől napjainkig itt lakó, Montreálban született Nagy Dezsőné által elmondottak azt mutatják, hogy ez nem történt meg. Gesztenye-hegy valóságos kis település volt, a birtokosok jó része állandó jelleggel itt lakott családjával együtt. A *hegymestert*, a két *előljárót* és a *hegypásztort* a *hegygyűlésen* választották. A *hegymester* a közösség irányítója volt; ha utat csináltak például, akkor ő „*parancsolta a népeket*”. Nagy Dezsőné, akinek férje 1939-ben hegypásztor volt, így emlékezett a választás körülményeire: „*Há*

boloncságbu választották bē az iēn uramat is. (...) Aszonygyák: Na, it gyün a hētypásztor, ejjó lesz hētypásztornak! Aszonygya másiknak: E is mehęcц vele, eттü evisznek mindent!" A hegybéli helységek korábbi szabályzataiban előírtakhoz képest a leírtak kissé komolytalannak tűnnek. (Vajkai 1938: 201) Nagy Dezső azonban nem olyan hegypásztor lett, akitől mindent el lehetett volna vinni. Az ő feladatai között is szerepelt a harangozás. Ádám-hegyre kellett átjárnia, ott volt harangláb. A tolvajkodók ezt kihasználva, a hegypásztor feltételezett távollétében indultak útjukra, de rajta-vesztettek, mert Nagy Dezső harangozót fogadott, s míg az Ádám-hegyen kongatott, addig ő Gesztenye-hegyen őrködött. Ebből is látszik, hogy a pásztor nemcsak úgy biztosította területét, hogy az általa észlelt dolgokban eljár, hanem úgy is, hogy pusztja jelenléte, bármikori előbukkanásának veszélye féken tartotta az embereket. A mai napig emlegetnek az öregek olyan egykori hegypásztorokat, akik mindig ott voltak, ahol szükség volt rájuk, ahol történt valami. Gesztenye-hegy öre pénzben kapta járandóságát. Volt, aki megfizette, volt, aki nem. Fegyvere nem puska, hanem fokos volt. Kislejtés pásztorokról Bacónakon is meséltek. Ott minden bizonnyal még az 1929-es vagy 1894-es törvények előtti állapotot idézi e visszaemlékezés. Gesztenye-hegyen azonban még közvetlenül a háború kitörése előtt is ilyen viszonyokat találunk.

A második világháború és annak következményei szőlő- és borgazdálkodásunkat is visszavetették. A 4600/1947 ME rendelet, módosítva és kiegészítve az 1938: XXXI. tc. egyes mozzanatait, a 100 kh-nál nagyobb területekre vonatkozóan újra kimondta a hegyközségek megalakítását. A Hegyközségek Szövetségének 1948. évi júliusi választmányi ülésén a hegyközségek jövőjével kapcsolatban kétségek fogalmazódtak meg: „Nyitott kérdés, hogy a hegyközségi szervezet fennmarad-e és hogy az érdekképviseleti munkát milyen népi szervek fogják ellátni.” (Bor és Gyümölcs 1948/3-4) A Magyar Köztársaság Kormányának 3300/1949. Korm. számú rendelete kimondja a hegyközségek és hegyközségi tanácsok megszűnését, vagyonukat pedig az államkincstárnak juttatja. Ezzel a kormányzat – eltekintve egy 1958 utáni rövid időszakról – ténylegesen megszüntetett egy több mint fél évezredes hagyományokra visszatekintő szervezeti formát.

A tanácsi igazgatás korának mezőrei

1. Munkakörülmények és kiképzés

1950-től a szőlőhegyek ügyeinek intézése tanácsi feladattá vált (Pais 1970: 189–192).

A XX. század második felének gyökeresen megváltozott viszonyait két egykori mezőőr, Harmadás József és Ihász Jenő visszaemlékezései és megőrzött szolgálati naplói alapján mutatom be.

Elsőként egy terminológiai kérdés tisztázását érzem szükségesnek. 1894-ig a hegybéli helységek határának őrzésére felfogadott fizetett alkalmazottat *szőlőpásztor*-

nak nevezték, mint ezt a hegytörvények szövegei is bizonyítják. Az 1894-es egységes hegyközségi rendelet már mező- és hegyőrökről beszél. A mező- és erdőgazdálkodási területek elnevezésére és az ezeket érintő tevékenységek azonos módon történő jogi szabályozására 1980-ban került sor. Ennek értelmében az őrszolgálatot ellátó személyek az őrzési feladatoktól függően a mezőőr, halőr és erdőőr (együttesen: mezőgazdasági őr) elnevezést kapták. (Nagy–Szabó 1982: 3) Ekkortól – pontosabban már 1968-tól, a mezőőri szervezet felállításától – a szőlőhegyek felvigyázóit mezőőröknek nevezik. A paraszti nyelvhasználatban azonban – legalábbis az általam vizsgált területen – a szőlőpásztorhoz igen hasonló hegypásztor alak élt a közelmúltban és él napjainkban is. A szőlősgazdák a XX. századi mezőőröket mint hegypásztorokat emlegették, megőrizve a foglalkozás archaikus elnevezését. Még érdekesebb jelenség, hogy az e munkakört betöltő Ihász Jenő megkapta a birtokosoktól a Pásztor Jenő ragadványnevet.

A hegyközségek megszűnésétől kezdődően csaknem két évtizedig, vagyis az őri hálózat 1968-as újjraalakulásáig, az állami és magánterületeket az ún. csőszök védték, akikről eléggé lesújtóan ír a Mezőgazdasági örök kézikönyve: (1982: 4) *„A régi – 1968 előtti – mezőőrök, akiket általában csőszöknek hívtak, nem minden községben működtek és szervezetük sem felelt meg a megváltozott körülményeknek. Szolgálati löfegyver és egyenruha viselésére nem voltak jogosultak, általában idősek voltak, így őrzési teendőiket nem tudták hatékonyan ellátni.”*

Elengedhetetlen volt egy új rendszer létrehozása, mely nagy horderejű feladatokat vállalt fel.

Harmadás József a közigazgatásilag Nagykanizsához tartozó és a területileg Nagykanizsa és Nagyrécsce között húzódó három hegyháton, Vadja-Cserfőn, Nagy-Cserfőn és Kis-Cserfőn teljesített szolgálatot 1971-től 1978 májusáig. A bejárando terület kb. 300 kh nagyságú volt, amit 3 évig egymaga, 4 évig pedig másodmagával őrzött. Ihász Jenő a közigazgatásilag Nagyrécscehez tartozó, területileg pedig a Nagyrécsce-Kisrécsce-Nagybakónak körzetben fekvő 5 szőlőhegyen volt mezőőr: Bacónakon, Mária-hegyen, Bartulán, Gesztenye-hegyen és Ádám-hegyen. 1969-től 1990-ig, lényegében a szervezet megalakulásától annak felbomlásáig, egymaga járta be a több mint 500 kh nagyságú területet. Kevés volt egy nap arra, hogy körzetét teljes egészében ellenőrizhesse.

Ihász Jenő korábban a vendéglátóiparban dolgozott, majd a környező községek egyesült tűzoltóparancsnoka lett, aztán tanácsi kötelékbe kerülve kapta meg a mezőőri állást. A munka elvállalásának fő indítéka a természet máig tartó szeretete volt. Harmadás József esetében más okok és körülmények játszottak szerepet. Nagykanizsa Város Tanácsa pályázat útján hirdette meg a három cserfői hegyhát mezőőri állását. Harmadás József figyelmét erre egy barátja hívta fel, aki a kiskanizsai termelőszövetkezet mezőőre volt. Az ekkor 49 éves férfi, miután beszélt a mezőgazdasági főelő-

adóval, elvállalta a munkát. Hogy miért? Ezt maga így indokolta: *„Pájjáztot irt ki a városi tanács a fölvetelre. Kevés vót a füzetiés, nem mēnt _ sēnki se. A tiészbe meg nem kaptam ēty filliērt se, meg még gumicsizmát se. Kocsis vótam, énnēkem minden évben három nādrāgom ešfolyvott, mer rōngöt meg őlfāt hortunk, meg mindēnt. Ott szāktāt a ruha igen.”* Felelősségteljesebb, ám nagyobb megbecsülést és biztosabb megélhetést nyújtó munkát jelentett számára a mezőőrség. Hét éven keresztül, 56 éves koráig dolgozott, amikor egészségügyi okok miatt leszázalékolták.

A mezőőri munkára csak 18 éven felüli, magyar állampolgárságú, büntetlen előéletű személy jelentkezhetett. Általában előnyben részesültek azok a pályázók, akik voltak már katonák, és értettek a fegyverekhez. Mindkét adatközlőm leventeként részt vett a II. világháborúban, így jól ismerték a fegyverek használatának módját és szerkezeti felépítését. A munkaszerződés megkötése előtt három hónapos próbaidőt kellett letölteniük, hogy igazolják rátermetségüket. Még e próbaidő lejárta előtt – általában a második hónap végéig – kötelesek voltak a mezőőr-jelöltek a megyeszékhelyen vizsgát tenni. A vizsgabizottságban a mezőgazdasági- élelmezésügyi osztály, a rendőrőrkapitányság képviselői és más szakemberek foglaltak helyet. A vizsga tárgyai a következők voltak: a Szolgálati Szabályzat, természetvédelmi alapismeretek, vadvédelem, közigazgatási és rendészeti ismeretek, ember- és állategészségügy, fegyverismeret és fegyverhasználat. Harmadás József így emlékezett vissza fegyverismereti vizsgájára: *„Odatēttek ēty hitván duplāpuskāt az āsztālra. Monygya mēg, ez millen puska! Őty tizēnhatos öreg puska vót. Vēgye szēllē, rāktya össze! Énnālam mēnt, mer iēn mā ismērtem a puskāt még gyerek koromtu fogva, mā a vadāzpuskāt is.”* A sikeres vizsgáról igazolást kaptak, majd a Megyei Tanácsnál hivatali esküt tettek, aztán adták nekik a fegyverviselési engedélyt. Évente kétszer, tavasszal és ősszel a nagykanizsai járás mezőőrei 3-4 napos tanfolyamon vettek részt, ahol zalaegerszegi és nagykanizsai előadók okították őket. A munkáltató szerv gondot fordított az örök minél sokoldalúbb továbbképzésére. Szükség is volt erre, hisz ha az őrzési területen bármi történt, rögtön nekik kellett cselekedniük, megoldást találniuk, ami sokszor bizony nem is volt olyan egyszerű. Hadd idézzek mindezekre bizonyosságul Ihász Jenő visszaemlékezéséből: *„Az emberi orvos, aki egy miklósfaji doktor vót, szokott tartanyi nekünk abbu az esetbü is – nőgyógyász vót –, hotyha vélētleny adott ēsētben ēty fįjatal nő, aki elősször szül, kinn van a tērületen, nem is tuggya, hogy a szülés hogy kēzđodik vagy hogy vęzēttōđdik lē, akkor tuggyunk beavatkoznyi addig, még orvost vagy mentőt nem tudunk szēreznyi, vagy valaki nem telefonál; hoty kō a kōđökzsinyört evāgnyi, meg ilyēnēket is tanutunk.”*

A vizgák sikeres letétele után, a próbaidő lejártával véglegesen munkába állhattak a mezőőrök. Munkáltatójuk Nagykanizsa és Nagyrécsé tanácsának szakigazgatási szerve volt. Innen kapták a szükséges utasításokat, s ide tartoztak elszámolással. Szolgálati naplójuk – melyben rögzítették a fontosabb történéseket – 50 kettős lapból

állt. Az egyik példányt a munkáltatónak kellett leadni, ahol egyben a másolatot, másodpéldányt ellenőrizték, pecséttel és aláírással látták el. Ihász Jenőnek hetenként kellett megjelennie Nagyrécsén, hogy leadja e lapokat és beszámoljon szóban is a fontosabb eseményekről. Harmadás József havonta egy alkalommal tartozott beszámolni a tényekről. A tanácsi szerv tehát irányító és ellenőrző szerepet töltött be.

A jogilag hivatalos személynek minősülő mezőőrt munkaadója látta el a szükséges felszereléssel, amelynek tárgyai: Szolgálati Szabályzat, szolgálati napló, sörétes lőfegyver, kötszer, zseblámpa, látszó. Kiegészítő felszerelésnek számított a kerékpár és a motorkerékpár, valamint a szolgálati kutya. Harmadás József gyalogszerrel járta be körzetét, naponta 18–20 km-t is megtett. Ihász Jenő, akinek őrzési területe nagyobb volt, kismotorral közlekedett, ha az időjárás engedte. A motor a sajátja volt, az üzemanyag-költséget a tanács fedezte. A felszerelési cikkek beszerzéséről is a munkáltató gondoskodott, illetve az egyenruha esetében a megfelelő értékű utalványt maguk a mezőőrök vásárolták le. A felszerelés ennélfogva tanácsi tulajdonnak számított. Ennek csupán a fegyvert illetően volt jelentősége. Mint Ihász Jenő elmondta, nyugdíjazásakor a rendőrségen le kellett adnia puskáját, s mindent, ami hozzá tartozott: a töltényt, a tokot, sőt még a tisztítószert is. Visszaigényelhette volna, ha vadászati engedélyt vált, ám ő nem élt ezzel a lehetőséggel.

A mezőőrök bérüket pénzben és szolgálati ruha formájában kapták. A pénzbeli juttatás összege viszonylag szerény volt. Harmadás József munkába lépésekor, 1970-ben, havi 1600 forintot kapott, ezen kívül ruházatot, melynek jellegétől, fajtájától függően megszabott kihordási ideje volt (1-3 év). Az őri egyenruházat: télikabát, esőkabát, téli és nyári öltöny, ing és nyakkendő, bakancs és gumicsizma, kalap, kucsma, zokni, kesztyű, sál. Fizetésük nagyobb hányadát a tanács állta, a fennmaradó összeg pedig a gazdák által fizetett ún. településfejlesztési hozzájárulásba volt beleszámítva, mégpedig úgy, hogy minden birtokosra hektáranként 2-3 forint esett. Harmadás József a kötelezően előírtak mellett külön feladatot is ellátott, amivel a gazdák bízták meg, s ők is fizették: *„A tanács nem akarta megengenni, hogy harankszó légyen. Má akkor Kádár vót, de miégis uty szót a törvén, hogy még akko nem vót harankszó. Asztá ugye a sáska niép – sáskáknak neveszték a kiskanizsaiakat – hitvallók vótak, hitvalló niép, asztán ezek jártak a tanácsnak a nyakára, hogy legalább diéli harankszó légyen. Hát asztá lett is diéli harankszó, de azt nem fizette a tanács, de a gazdák aszt külön megfizették énnékem, mer szüretbe adott mindenki egy vödör mustot, vagy még ha köllött, kettőt is.”* A harangszóért tehát – miután a birtokosok kérésére rábólintott a mezőgazdasági főelőadó – természetben díjazták a hegypásztort maguk a szőlősgazdák.

A mezőőrök hivatalosan meghatározott munkaideje általában napi nyolc óra volt. Hetente egy pihenőnap járt. Mint minden munkaviszonyban álló embert, a mezőőrt is megillette az évi szabadság. Ihász Jenő szolgálati naplójában két lapon találtam egy-egy hétre vonatkozóan ilyen bejegyzést: „szabadságon voltam.” Ilyenkor a szom-

szédes terület mezőre látta el a helyettesítést. A heti egy pihenőnap nem mindig esett vasárnapra. A munkaadóval történt megállapodás alapján Harmadás József szünnapja a hétfő volt, Ihász Jenőé a vasárnap. Arra, hogy Harmadás József pihenőnapját miért hétfőre, és miért nem vasárnapra állapították meg, nem nehéz magyarázatot találni. Az őrzési területéhez tartozó szőlőhegyek birtokosainak többsége nem állandó hegybéli lakos volt, hanem a szomszédos falvakból és Kanizsáról jártak művelni a szőlőket. Azok, akik gazdálkodtak a hegyen, s nem csupán hétfégi kertnek használták földjüket, a falusi parasztemberek voltak. Ők pedig vasárnaponként nem dolgoztak, otthon pihentek és misére mentek. Terményeikre, hegyi pincéikre tehát éppen ekkor, távollétükben kellett fokozottabban ügyelni a mezőöröknek.

A napi nyolc óra nem volt annyira kötött, mint más munkahelyeken, itt rugalmasan változott, s e változás természetesen túlmunkát jelentett. *„A szolgálati idő asz tartott tanácsilag egyik regge hattol délután kettőig, de nem lehetett befejezni, ez nem gyár vót, mer tudom, hallottam, hogy a gyárba amikor megsippant a szó, föl-eméték a kalapácsot, oszt lejtették, rá se ütöttek a vasra, aztán abbahtyták a munkát. De itt nem lehetett! Elég asz hozzá: regge hattol délután kettüig vót a munkaidő, másig délután kettőkor kezdődött vóna, de má débe ot köllött lennem, mert harangozni kellett.”* (Harmadás József) S ha valami rendkívüli történt, de a munkaideje már lejárt, akkor is köteles volt intézkedni. Volt is rá példa: Már éppen hazafelé tartott, mikor az egyik gazdától megtudta, hogy a hegy végében egy asszony fölakasztotta magát. Éjszakába nyúlóan ott kellett maradnia, míg a rendőrség be nem fejezte a helyszínelést. Rendkívüli alkalmakkor, rendőrségi akciók során is helyt kellett állniuk a mezőöröknek, természetesen itt sem nyolc órában. A mezőörök állandó kapcsolatban álltak a hatóságokkal – főképp a rendőrséggel, mely ellenőrizte is őket – valamint egymással.

2. Őrzési feladatok, jogok és kötelességek

A mezőörök, akik többnyire maguk is valamilyen szőlőhegyen birtokosok voltak, személyes kapcsolatban álltak a hegyi gazdákkal. Ez természetes és szükség-szerű volt, hiszen munkájukból adódóan nap mint nap beszélniük kellett szinte minden tulajdonossal. Őrzési területükön nemcsak a gazdák személyi- és magántulajdonát védtek, hanem felelősséggel tartoztak a hegy lábánál elterülő szántóföldekért, rétekért, legelőkért is, amelyek a termelősövetkezetek tulajdonát képezték.

A mezőörök egyik igen fontos feladata a növényvédelem volt. A kártevőkre a hátart naponta járó mezőőr figyelt fel elsőként, s rögtön értesítette a tulajdonosokat. Ihász Jenő naplójában több bejegyzést is találtam, mely a növényvédelmi teendőkről és a védekezés eredményéről tudósít. Íme néhány példa: „1984. VI. 25.: Jelentem a szak-ig. szervének (szakigazgatási osztály), hogy őrzési területem figyelmeztetem a gazdákat a gyümölcsfák ellenőrzésére, mert a szövőlepkék rajzása most van. A talált ága-

kon meg kell semmisíteni őket.” – „1985. V. 22.: Jelentem a szak-ig. szervének, hogy őrési területemen a burgonyabogár elleni védekezést 90%-ban a gazdák megtették.”

Növényvédelmi feladat volt a fákon élősöködő fagyöngy eltávolítására való felszólítás is. Ihász Jenő minden évben felhívta a birtokosok figyelmét erre. Itt kell megemlítenünk a termés védelmére irányuló intézkedéseket is. A baromfit tartó gazdákat a korán érő szőlőfajták védelme érdekében már július elején utasítani kellett a szárnyasok elzárására. Ez nemcsak szóban történt, hanem hivatalos tanácsi felszólításokat is kiosztott a mezőőr. Nagyanyám elbeszéléséből tudom, aki Bacónak egyik állandó lakos volt, s természetesen aprójószágot is tartott, hogy a szőlősgazdák egymást is figyelmeztették az állatok elzárására. Nagyanyám szemközti szomszédja, mihelyt megtalálta az első kicsipett szőlőszemet, átvitte nagyanyámhoz, s kérte az „elkövetők” elzárását.

A bacónaki hegykápolna előtt egy hatalmas vadgesztenye és egy hatalmas hársfa áll. A hagyomány szerint a kápolna építésével egyidőben, két és fél évszázaddal ezelőtt ültették őket. Ma mindkettő védett fa. A mezőőr ezek épségére és háborítatlanságára is ügyelt. A növényvédelemhez talán legszorosabban kapcsolódó feladatkör az állatállomány védelme volt. A vadállományt az orrvadászok csapdáitól kellett oltalmazni. A vakondot például, mely bizony sok bosszúságot okozott a konyhakertek feltúrásával, nem volt szabad irtani. Hasznos állatnak számított, mert megette a lótejt. A szőlők egyik legnagyobb ellenségét, a seregélyt pedig csak ritkítani lehetett.

Noha a hegyközségek megszűnésével a mezőgazdasági munkák közösségi szintű összehangolása is elmaradt, a mezőőr azért figyelmet fordított arra, hogy az éppen időszerű tennivalók jó ütemben haladjanak. Bizonyosságul lássunk néhány naplófeljegyzést: „1984. III. 12.: Jelentem a szak-ig szervének, hogy őrési területemen a gyümölcsfa permetezés és a szőlő metszések elkezdődtek. Más különös esemény nem történt a területemen.” – „1984. IV. 2.: Jelentem a szak-ig szervének, hogy őrési területemen a szőlőmetszések és faritkítások 90%-ban befejeződtek.” – „1984. X. 15.: Jelentem a szak-ig szervének, hogy őrési területemen a szőlőszüret 99 %-ig megtörtént, az őszi mélyszántást megkezdték.” – „1985. I. 28.: Jelentem a szak-ig szervének, hogy őrési területemen a gazdák fakitermeléssel és gyümölcsfa metszésével foglalkoznak, mivel az idő enyhült és tudnak kint termelni.”

A természeti javakat nemcsak a betegségektől és a kártevőktől, hanem a rossz szándékú emberektől is védeni kellett. Több adat szól gyümölcsfa- és fenyőlopásokról, amelyek magán- és állami területen egyaránt előfordultak. A dél-zalai terület egyik eléggé specifikus fafajtája a gesztenye. (Gesztenye-hegy neve is innen adódik.) Az erdővel borított domboldalakon a tölgyesek és akácok mellett viszonylag nagy kiterjedésű szelídgesztenyések találhatók, amelyeket mára igen megtizedelt a 70-es évek óta pusztító rejtélyes kór, a kéregrák. Ezek nem kizárólag állami és szövetkezeti tulajdonban voltak, hanem a magángazdák is magukénak mondhattak több-kevesebb gesz-

tenyefát. A szőlő- és gyümölcsstermesztés mellett a szelídesztenye értékesítéséből származott a szőlőhegyen gazdálkodók bevételeinek nagyobb része. Kora ősszel, gesztenyeérés idején, nagyon kellett figyelni, nehogy idegenek kezébe kerüljön a termés. A gesztenye felvásárlási ára elég magas volt, így távolabbi területekről is érkeztek Zalába a tilosban gesztenyét szendi. Ilyen esetről beszélt Ihász Jenő: *„Akkoriban vót nagyon nagy ára a gesztenyének. Azért iélet és harc vót. Vót miko pęstieket kaptunk ġl. Itt a bacónaki ódalt ismerték, mer valamikor az a nő bakónaki vót. Na most az nagyon tutta, tęę van. Pęstrü legyüttek, őd zsák gesztenyét vęttünk e tülük. Hát akkora pięnszt kaptak vóna, pláne Pesten, hát még itt is nagy ára vót a gesztenyének.”* Nyáron és ősszel különös figyelmet kellett fordítani a szőlők, a gyümölcsösök és a konyhakerti növények őrzésére.

A mezőri feladatok közé tartozott a földhasznosítás figyelemmel kísérése is. A mezőőr felmérései alapján bizonyos időközönként a földhivatal és a tanács egy-egy képviselője, valamint maga a mezőőr is végigjárta a szőlőhegyeket az elhagyott, műveletlen birtokok számbavétele céljából. Az ilyen területek térítés nélkül állami tulajdonba kerültek. S hogy mi lett a sorsuk ezután? Jobb esetben az állam valamiképpen hasznosította, vagy bérbé kiadta, gyakran egy-egy befolyásos személy (tsz-agronómus, párttitkár) használta minden ellenszolgáltatás nélkül, vagy egyszerűen maradt minden a régiben, ahogy ezt a következő naplóbejegyzés is tanúsítja: „... a határszemle óta nem történt semmi változás a műveletlen birtokokkal.” (1984. VI. 17.) Részt vett a mezőőr az adóhivatal és a tanács embereivel együtt a fagy- és jégkár-szemlén is. Ha becslés alapján a kár 30%-nál nagyobb volt, az érintett gazdák kártérítést kaptak. Jelen volt a mezőőr az ún. borszemlén. A hivatalos előírás szerint családonként 250 l bort adómentesen lehetett tartani, az ezen felüli mennyiség után adót kell fizetni, literenként 8 forintot. A legtöbb termelő éppen ezért igyekezett elrejtteni a „felesleget” a szemlélők elől. Tiltott volt a házi pálinkafőzés is, de aki csak tehette, az érett gyümölcsből vagy szüret után a törkölyből jófajta kisüstit készített. A *csöpögtetés* (így is nevezték erre felé a pálinkafőzést) tilalmának megszegőit a hegyeket járó fináncok büntették, de a dolog jelentése feladata volt a mezőőrnek is, aki ezzel nemigen élt, inkább szemet húnýt fölötte, akárcsak borszemlén, ha ő találta meg az elrejtett hordót.

Fontos mezőri kötelesség volt az utak állapotának rendszeres ellenőrzése és védelme. Leginkább a szőlőhegy gerincén húzódó szekerút vagy *helségút* jó állapota volt elengedhetetlen, persze a kisebb gyalogutak és motorutak járhatóságára is gondot kellett fordítani. (Ezeket egyébként gyakran *küsőútnak* is nevezték, mert a szekerúttal párhuzamosan, de attól távolabb, a hegyi pince vagy hajlék felől szemlélve kijjebb haladtak.) A földutakat könnyen tönkretették, „felszántották” – főleg esőzések után – a termelőszövetkezet haszonjárművei. A birtokosok ilyenkor panasszal fordultak a mezőörhöz, s kérték, intézkedjen, hogy a biztonságos közlekedés érdekében a termelőszövetkezet tolassa le az utat.

Rendre kellett utasítania a mezőőrnek a szőlőhegyen rendbontó magatartást tanúsító embereket is. Ezt példázza a következő bejegyzés: „.... V. J. Nagyréce T. uti lakost Gesztenye-hegyről kiutasítottam, mert ittás állapotban jogtalanul bort kéregetett.” A hegyen felbukkanó idegenek szándékáról és hovatarozásáról is tanácsos volt meggyőződni. Hogy Ihász Jenő ezt megtette, jól mutatja e naplórészlet: „.... Nagybácónakon Kácsis János Nagykanizsai lakós pincéjében egy Galamboki férfit tartózkodik a gazda engedélyével.”

A termények és a különféle létesítmények védelme mellett a gazdák ingó és ingatlan vagyonának, s ha szükséges, testi épségének megóvása a legfontosabb mezőőri tevékenység volt. Adatközlőim meglehetősen sok lopásról és pincefeltörésről meséltek, sőt Harmadás József egy gyilkossággyanus öngyilkosságot is felidézett. Ha tette közben rajtakaptak valakit, be kellett kísérniük a legközelebbi rendőrhöz, ha pedig már csak az elkövetés tényét tudták megállapítani, azonnal jelentést kellett tenniük a rendőrségen, s kötelesek voltak együttműködni a nyomozást végző rendőrökkel. A bűnelkövetések elsősorban pincefeltörések voltak. A betörők főképp élelmiszert és különböző használati cikkeket „szákmányoltak”: szalonnát, kolbászt, sonkát, zsírt, le-sütött húst, takarókat.

A mezőőrök duplacsövű sörétes fegyverüket nemcsak a kártevők riogatására, hanem a rossz szándékú emberek megfélemezésére is használták. Ha a támadó fél halálos lövést kapott, a mezőőrnek gondoskodnia kellett a rendőrség értesítéséről és a halott őrzéséről. Ha a mezőőr csupán megsebesítette támadóját, míg orvost nem kerített, maga volt köteles ellátni a sérültet. Amíg nem tisztázódott, hogy a fegyverhasználat jogszerű volt-e, a mezőőr letartóztatás alatt állott. Abban az esetben, ha a mezőőr alkoholt fogyasztott, függetlenül a fegyverhasználat jogosságától, felelősségre vonták. Az italozásra tehát igen kellett ügyelniük, annál is inkább, mert a csábításnak nap mint nap ki voltak téve, hiszen a gazdák szívesen kínálgatták a velük szinte baráti viszonyban álló mezőőrt, sőt egyesek meg is sértődtek, ha visszautasította a kínálást.

Mindezekon kívül lehettek a mezőőröknek az őrzéssel összefüggő egyéb feladatai is. Ezeket a munkaadóval történt megállapodás alapján végezték. A lényeg az volt, hogy a külön megbízatások ne hátráltassák a mezőőrt őrzési feladatainak elvégzésében. Harmadás Józsefnek ilyen teendője volt a harangozás. Ihász Jenőnek is volt efféle külön feladata: őrzési területén néhány honvédségi térképkő helyezkedett el, ezek egy nemzetközi, egészen Olaszországig húzódó láncolat tagjai voltak. Időközönként ezek sértetlenségét kellett ellenőriznie (pl. hogy nem szántották-e ki, stb.).

Az 1989-90-es változásokkal gyakorlatilag a több mint két évtizedig fennálló mezőőri rendszer szétesett. Kísérlet történt a hegyközségi forma valamiféle újjászervezésére, ám tartós siker nélkül. A szőlőhegyek ügyeinek intézése az önkormányzatok

kebelébe került. A határ őrzése sajnos nem biztosított. A már hat évtizede Gesztenyehegyen lakó Nagy Dezsóné így panaszkodott: „Ha az ember nincs itthon, megcsipkedik a portékáját.”

Az Országgyűlés az 1994. december 27-i ülésnapon elfogadta az új hegyközségi törvényt (1994. évi CII. törv.). Ez – akárcsak a korábbi törvények – a terület nagysága és a termelők száma alapján teszi kötelezővé a hegyközség megalakítását 1995. szeptember 30-ig. Hatálya azonban csak a borvidéki és borteremőhelyi településekre terjed ki (lásd a törv. 1. sz. mellékletét), míg másutt továbbra is az önkormányzatok felügyelik a szőlőhegyeket.

Összegzés

A XIV. századtól 1949-ig tartó időszak – noha több jól elkülöníthető korra bontható – sem formailag, sem működésében nem hozott olyan gyökeres változásokat, mint a XX. század második fele. Ekkorra ugyanis a szervezeti keretek teljesen átalakultak. Az idők folyamán több-kevesebb autonómiát gyakorló, egy alapsejtként, egy „háztartásként” működő szőlőhegyek eltűntek, helyettük a környék 5–10 szőlőhegyének központi, tanácsi irányítására került sor. Tisztségviselők sem maradtak, csak egyedül az őrzést ellátó mezőőr. Az előjáróság irányító és ellenőrző feladatait nagyrészt a tanács, kisebb részben a mezőőr vette át. Az őrzési feladatok jelentősen kibővültek, egy-egy ór nagyobb területet tartozott felvigyázni, mint a korábbi hegypásztorok. Megőrződött és továbbélt néhány egykori tradíció, persze nem a tanács, hanem a birtokosság részéről – ilyennek tekinthetjük a mezőőr külön feladatainak a gazdák általi természetbeni megfizetését. A megszapordott feladatok és a nagyobb terület szétforgácsoló hatását némiképp a sokoldalú képzés ellensúlyozta. Mégis úgy tűnik, többet veszítettünk a vámon, mint amennyit nyertünk a réven, vagyis a korábbi szervezeti keret és területi egység fenntartása mellett talán még sikeresebben működhetett volna e rendszer a XX. század második felében. Bár az 1970-es évektől a szőlőhegyek termelő gazdaságai eléggé nagy számban hobbikertekké alakultak, a mezőőrök munkájának szükségessége, sőt a helyközségi forma újbóli életre hívása napjainkban megint időszerű kérdéssé vált.

¹Mindez nemcsak helyi, hanem országos jelenség is. A vagyonvédelem, a növény- és állatvédelem elszomorító helyzetének ecsetelését gondolatébresztőnek szánja a Magyar Hírlap tápiószőlősi olvasója, aki ekképp zárja írását: „A gazdák vagyonvédelme a munkának csak kisebbik, bár talán a legveszélyesebb része. Ezen kívül állami, önkormányzati hatáskörbe tartozó megbízásoknak is eleget kellene a mezők őrzésével megbízott személynek tenniük. Jogos tehát, hogy a rendszer felállításában, működtetésében ne csak a gazdáknak jusson szerep.” (Magyar Hírlap 1994. okt. 28.: Ki fizeti a mezőőrt?)

ADATKÖZLŐK

Harmadás József (1922–)

Ihász Jenő (1929–)

Harmadás Józsefné (1923–)

Nagy Dezsőné (1914–)

IRODALOM

- Égető Melinda 1985: *Szőlőhegyi szabályzatok és hegyközségi törvények a 17–19. századból*, Budapest, A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára.
- Feyér Piroska 1970: *Szőlő- és borgazdaságunk történetének alapjai*, Budapest. Akadémiai.
- Gaál Antal 1986: *Zala megye közigazgatási beosztása és a tanácsok tisztségviselői 1950–1985*, Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár.
- Holub József 1960: A bortermelés Zala megyében 1526 előtt, in *A Göcseji Múzeum jubileumi emlékkönyve 1950–1960*, Zalaegerszeg, Akadémiai, 181–202.
- Kecskés Péter 1979: Hegyközség, in *Néprajzi Lexikon II*, Budapest, Akadémiai, 518–519.
- Kecskés Péter 1982: Szőlőpásztor, in *Néprajzi Lexikon V*, Budapest, Akadémiai, 100.
- Nagy Sándor–Szabó Lajos 1982: Mezőgazdasági örök kézikönyve, Budapest, A Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium Információs Központja.
- Pais József 1970: A tanácsok megalakulása és területi tevékenységük fejlődése, in *Tanulmányok Zala megyéről 1945–1970*, Zalaegerszeg, Zala megye Tanácsának Végrehajtó Bizottsága, 187–204.
- Vajkai Aurél 1938: A paraszt szőlőművelés és bortermelés Veszprém megye déli részében, *Néprajzi Értésítő*, 15–48, 172–204.
- Vásárhelyi Zoltán 1901: *A hegyközség közigazgatása*, Budapest, Országos Központi Községi Ny.
- Zala vármegye története, Oklevéltár 1886 I*, Budapest, Zala vármegye közönsége.
- Zala vármegye községei és egyéb lakott helyei hivatalos neveinek jegyzéke*, 1909, Budapest, Országos községi törzskönyvbiz.

DAS VEREINSSYSTEM UND DIE BEWACHUNG DER WEINBERGE IN DER GEGEND UM NAGYKANIZSA

·ANDRÁS SIMON

Der vorliegende Beitrag liefert Angaben über Entstehung, Organisation und Entwicklung der Weinbergvereine in der Gegend um Nagykanizsa, indem er eine detaillierte Analyse des Quellenmaterials über die Ortschaften im Weinberg und die Weinberggemeinden bietet.

Die Studie setzt sich mit der Organisation und dem Alltag der Weinberggemeinden in den 30er und 40er Jahren auseinander und stellt auch das nach der Auflösung der Weinberggemeinden im Jahre 1949 entstandene Feldschützensystem, die Zeit der Ratsverwaltung der Weinberge dar. Aufgrund von Interviews mit zwei alten Feldschützen – die gleichzeitig auch Inhaber von einem Weinberg waren – und ihrer Dienstagebücher werden Ausbildung, Arbeitsbedingungen, Rechte und Pflichten der Feldschütze beschrieben.

Im letzten Abschnitt der Arbeit zieht der Autor einen Vergleich der Elemente, der Effektivität und der gravierenden Unterschiede beider Verwaltungssysteme, der Weinberggemeinde und der Ratsverwaltung. Darüber hinaus beschreibt er die immer noch lebendigen Bräuche und auch das deutet darauf hin, daß die Frage der Organisation der Weinberge für den ungarischen Weinanbau heute wieder aktuell ist, wie das neue Weinbergvereinsgesetz vom Dezember 1994 beweist.